

'vervingen . . . een deel van de machinale arbeid door handwerk, andere legden zich toe op de fabricage van bonloze artikelen, o.a. kauwstangen van hop en papier waarvoor de grondstoffen echter niet onbeperkt beschikbaar waren, terwijl weer enkele andere zich op de fabricage van artikelen uit geheel andere branches toelegden, o.a. speelgoederen, vlechtwerk van stro en biezen ten behoeve van de schoenindustrie en/of de Duitse weermacht.'¹

Wij sluiten bij die laatste twee woorden aan: werken voor de *Wehrmacht* werd geprefereerd boven het volledig staken van alle productie. Zo beschermden men zijn kapitaalgoederen en zijn arbeiders, zo handhaafde men althans een deel van zijn afzet, zo hield men een onderneming in stand die men na de bevrijding tot nieuwe bloei hoopte te brengen zonder het nationaal belang te schaden. Dat men dat nationaal belang in sommige opzichten wél schaadde wanneer men voor de *Wehrmacht* of, in het algemeen, voor Duitsland werkte, was evident. Voor wij deze problematiek aan de orde stellen, willen wij evenwel nog één sector behandelen waarop van de zomer van '42 af uitsluitend voor de Duitsers en in overwegende mate voor de *Wehrmacht* gewerkt werd: de bouwsector.

Bouwsector

Wanneer er één bedrijfstak was die van het begin van de bezetting af grote activiteit zou hebben kunnen ontplooiën, dan wel de bouwnijverheid. Toen de Duitsers hier binnentrokken, bestond er al woningnood. Wel was in de jaren '20 en '30 veel gebouwd (in '38 waren ruim 38 000 nieuwe woningen voltooid, in '39 bijna 37 000), maar er bestond nog een grote behoefte aan goede woningen voor arbeiders, employé's en kleine middenstanders. Daar kwam bij dat tijdens de meidagen van '40 veel verwoest was; Rhenen en de centra van Rotterdam en Middelburg waren het zwaarst getroffen. Rotterdam telde 24 000, Middelburg 800 verwoeste woningen. In Rhenen en Middelburg kwam de wederopbouw in '40 op gang, maar in Rotterdam was daar een nieuw bebouwingsplan voor nodig dat eerst in de loop van '41 gereed kwam. Er waren toen slechts ca. 1 500 noodwoningen en 250 noodwinkels gebouwd.² De behoefte aan nieuwe woningen was dus sterk gestegen – maar wat in het gehele land aan nieuwe woningen klaar kwam,

¹ *Economische en sociale kroniek der oorlogsjaren 1940-1945*, p. 82. ² In '41 was ook een begin gemaakt met nieuwe gebouwen voor het *Rotterdams Nieuwsblad* en de Rotterdamse Bankvereniging.